Sharada Research Journal
Multidisciplinary Peer Reviewed, Journal
ISSN : 3102-0658

फलादेशे ग्रहाणामवस्थाविवेकः

शालिग्राम ढकाल
उपप्राध्यापकः
वाल्मीकिविद्यापीठम्, काष्ठमण्डपः
Gmail: shaligram.dhakal41@gmail.com

शोधसारः

ग्रहाणां बालाद्यवस्थादीनां वास्तविकज्ञानपुरःसरं कृतेन फलादेशेन जातकस्य वास्तविकमूहापोहं विज्ञायते । ग्रहास्त्ववस्थानुसारं फलं प्रयच्छन्ति । बालो ग्रहश्चरणैकफलं, कुमारो ग्रहश्चरणद्वयफलं, युवा ग्रहः पूर्णं फलं, वृद्धो ग्रहोऽत्यल्पफलं मृतश्च ग्रहो निष्फलत्वं जनयति । जागृतो ग्रहः पूर्णं फलं, स्वप्नस्थो ग्रहो मध्यफलं सुषुप्तो ग्रहश्च फल्गुफलं जनयति । दीप्त - स्वस्थ - मुदित - शान्तग्रहदशायां मानवो धनैश्वर्यादि-वाहन-पुत्र-पत्नी-राजसम्मान-विविधलाभान्वितो भवति चेद् दीन - दुःखित - विकल - खल - क्रुद्धा ग्रहास्तु शुभान्यपहत्याशुभानि प्रयच्छन्ति । तथैव मुदितगर्वितग्रहाः स्वदशायां शुभत्वं जनयन्ति । अन्ये च ग्रहाः शुभत्वं नाशयन्ति । शयनस्थो ग्रहो रुग्णत्वम्, उपवेशनस्थो ग्रहः कष्टाधिक्यत्वं जनयति । नेत्रपाणिस्थो ग्रहः शुभजनको भवति । प्रकाशन - सभावास - नृत्यलिप्सा - कौतुकाश्च ग्रहाः केवलं शुभत्वाधायकाः, अन्यास्ववस्थासु चाशुभजनका ग्रहा भवन्ति । तथैव प्रवासद्यवस्थायामपि नामसन्निभानि फलानि ग्रहाः स्वदशायां प्रयच्छन्ति ।

शब्दबीजानि ग्रहावस्थाः, जाग्रदादयः, दीप्तादयः, प्रवासादयः, बालादयः, शयनादयः, शुभाशुभत्वम् ।

विषयपरिचयः

जातकस्य त्रैकालिकं समग्रं ज्ञानं सूर्यादिग्रहाणामवस्थापरिशीलनेनैव सम्भवति । कुण्डल्यां द्वादशभावे विराजिता ग्रहाः कस्यामवस्थायां वरीवृत्यन्त इति तदवस्थाबोधपुरःसरं ग्रहजन्यशुभाशुभफलाप्तिविषयकनिर्णयो भवति । ग्रहास्तु स्वस्यावस्थानुसारं फलं प्रयच्छन्ति । ग्रहाणामंशाधारेण बालाद्यवस्था भवन्ति । बाल-कुमार-युवा-वृद्ध-मृतावस्थासु पूर्णं फलं युवावस्थायामेव प्राप्यते न त्वन्यावस्थासु । तथैव ग्रहाणां नवधा दीप्ताद्यवस्था भवन्ति । तत्र दीप्त-स्वस्थ-मुदित-शान्तासु चतसृष्ववस्थासु शुभत्वद्योतका भवन्ति ग्रहाः । अन्यासु शक्त-निपीडित-भीत-विकल-खलावस्थासु शुभत्वहीना अशुभत्वाधायका भवन्ति । जाग्रदाद्यवस्थासु जागरुका ग्रहाः पूर्णं फलं जनयन्ति । तथैव ग्रहस्थितनक्षत्राधारेण स्पष्टांशाधारेण च द्वादशविधाः शयनाद्यवस्था भवन्ति । तत्र शयनमुपवेशने, नेत्रपाणिः, प्रकाशनम्, गमनागमने, सभावासः, आगमः, भोजनम्, नृत्यलिप्सा, कौतुकम्, निद्रवास्था च । एतास्ववस्थासु द्वादशभावाधारेण शुभाशुभत्वं प्रयच्छन्ति । तथैव प्रवास-नष्ट-मृत-जय-हास्य-रति-मुद-सुप्त-भुक्त-ज्वर-कम्प-स्थिरावस्था भवन्ति । ग्रहस्थितनक्षत्राधारेण भयाताधारेण चैता अवस्था आनीयन्ते । अवस्थानुसारं फलं च प्राप्नोति जातकः । ग्रहाः कस्यामवस्थायां कस्मिँश्च भावे विराजमानाः सन्तीति परिशीलनपूर्वकं फलबोधो विधीयते चेत् सर्वेषां जनिमतां ग्रहजन्यानि समग्राणि फलानि सुष्ठु विज्ञायन्ते । अतः कुण्डल्यां

विराजिताः सूर्यादिनवग्रहाः कस्यामवस्थायां सन्तीति चिन्तनं विनैव कृतेन फलादेशेन देवज्ञोऽपयशोभागी भवति । अतो ग्रहाणामवस्थाज्ञानं सम्यक्तया करणीयम् । सूर्यादिग्रहाणामवस्थायां बहुतरं वैविध्यं दरीदृश्यते । यासामवस्थानां सुष्ठु परिचिन्तनेन जातकस्य त्रैकालिकमूहापोहं हस्तामलकवदनुभूयते । होराशास्त्रपारावारिणैर्महर्षिभिर्ग्रहाणामवस्थानामालोडनं विहितमपि दृश्यते । अत्र सोदाहरणं ग्रहावस्थापरिशीलनं विधीयते ।

समस्याकथनम्

सूर्यादिनवग्रहाणां शुभाशुभत्वफलबोधाय बालादयो दीप्तादयाद्यवस्थानां परिशीलनं दृश्यते । मानवजीवनेऽवस्थानुसारेण कीदृशं फलं प्राप्यत इत्यस्मिन्ननुसन्धानात्मके आलेखे प्रदर्श्यते । अतोऽत्र ग्रहावस्थाजन्यसमस्याः समुद्घाटिताः सन्ति । अस्मिन्नध्ययने विशेषरूपेण निम्नसमस्ययोः समाधानाय प्रयत्नः कृतोऽस्ति -

क) ग्रहाणां बालादयोऽवस्थाः काः काः सन्ति ?

ख) ग्रहावस्थाबोधः कथं भवति ?

उद्देश्यम्

ग्रहाणां प्रभावो मानवजीवने कीदृशो विद्यत इति निश्चयार्थं ग्रहावस्थापरिशीलनमत्यावश्यकम् । अतोऽवस्थापरिशीलने समुपस्थापितायाः समस्यायाः समाधानरूपेणेदमध्ययनं कृतमस्ति । उक्तयोः समस्ययोरुत्तरात्मकमुद्देश्यं यथा -

क) ग्रहाणां बालादयाद्यवस्थानां परिशीलनम् ।

ख) ग्रहावस्थाबोधसमीक्षणम् ।

अध्ययनविधिः

अनुसन्धानात्मकस्यालेखस्याध्ययनक्रमे सामग्रीसङ्कलनाय पुस्तकालयीयविधिर्विशेषरूपेण प्रयोगः कृतः । ग्रहाणामवस्थाजन्यफलबोधनिर्णये सम्बद्धजातकानां कुण्डलीनिदर्शनं वार्तालापं च विधाय स्थलगतमध्ययनमपि विहितम् । अभीष्टसिद्धये वर्णनात्मक-विश्लेषणात्मक-तुलनात्मकविधिः प्रयुज्यते । ततः सामग्रीणां सत्यापनद्वारा निष्कर्षो विहितो विद्यते ।

सीमाङ्कनम्

ग्रहाणां परिचिन्तनं विविधमाध्यमेन कर्तुं शक्यते । परन्त्वत्र ग्रहाणां बालाद्यवस्थानां दीप्ताद्यवस्थादीनामेवाध्ययनं विधीयते । बालाद्यवस्थादिपरिचिन्तने एव प्रवृत्तिर्भविष्यति । तदन्यत्राप्रवृत्तिश्चास्यानुसन्धानस्य सीमा ।

ग्रहाणां बालाद्यवस्थाः

सूर्यादिग्रहाणामंशाधारेण तेषां विभिन्ना बालाद्यवस्था निर्मीयन्ते । ताश्च पञ्चविधाः सन्ति । त्रिंशदंशान् पञ्चभिर्भाजिते सति षडंशा भवन्ति । यथा ३०० ÷ ५ = ६० । बालावस्था, कुमारावस्था, युवावस्था, वृद्धावस्था, मृतावस्था च । सम-

विषमराश्योर्ग्रहस्थितित्वादंशाधारेण सर्वासामवस्थायां पार्थक्यं दरीदृश्यते । विषमराशौ, आदितः ६ अंशपर्यन्तं बालावस्था, ७-१७ अंशपर्यन्तं कुमारावस्था, १३-१८ अंशपर्यन्तं यौवनावस्था, १९-२४ अंशपर्यन्तं वृद्धावस्था तथैव २५-३० अंशपर्यन्तं मृतावस्था । समराशौ च वैपरीत्यं भवत्यवस्थायाम् । अर्थात् समराशौ ०-६ अंशपर्यन्तं मृतावस्था, ७-१२ अंशपर्यन्तं वृद्धावस्था, १३-१८ अंशपर्यन्तं यौवनावस्था, १९-२४ अंशपर्यन्तं कुमारावस्था, २५-३० अंशपर्यन्तं बालावस्था । कथितञ्च - बालः कुमारोऽथ युवा च वृद्धो मृतश्च राशावयुजि क्रमेण । त्रिंशल्लवैर्व्यत्ययतः समे स्युरेकैकशोंऽशाः पुनरेव कार्या (जातकपारिजातः, २।८४) । एतदेव मतं पराशरस्यापि नयनगोचरीभूतं दृश्यते । यथा - क्रमाद् बालः कुमारोऽथ युवा वृद्धस्तथा मृतः । षडंशैः रसभे खेटः समे ज्ञेयो विपर्ययात् (बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्,४७।३)। बेङ्कटेशशर्मणोऽपि पूर्वोक्तमेव मतं दरीदृश्यते । यथा - बालाद्यवस्थाः क्रमशो ग्रहाणामोजे समे तद् विपरीतमाहुः । बालः कुमारोऽथ युवा च वृद्धो मृतो लवानामृतुभिः क्रमेण (सर्वार्थचिन्तामणिः,१।३५) । देवज्ञेन महादेवपाठकेनापि एतदेव कथनमस्ति । यथा - ओजर्क्षे क्रमाद् बालकुमारयुववृद्धमृताख्या अवस्थाः समर्क्षे व्यत्ययः(जातकतत्त्वम्,१।६८) । स्पष्टज्ञानार्थं बालाद्यवस्थाबोधकं चक्रमधः प्रस्तूयते ।

अवस्थाः	बालावस्था	कुमारावस्था	युवावस्था	वृद्धावस्था	मृतावस्था
विषमराशौ	०° - ६°	७°-१२°	१३°-१८°	१९°-२४°	२५°-३०°
समराशौ	२५°-३०°	१९°-२४°	१३°-१८°	७°-१२°	०° - ६°

कस्मिँश्चिद् जातकग्रन्थे राश्याधारेण बालाद्यवस्थाबोधो विहितो न त्वंशाधारेण । तच्च समराशिगतो ग्रहोऽतिबालः, मित्रगृहस्थो ग्रहो बालः, स्वगृहस्थो ग्रहः कुमारः, मूलत्रिकोणस्थो ग्रहो युवा, उच्चराशिगतो ग्रहो राजा, शत्रुगृहस्थो ग्रहो वृद्धः, नीचराशिस्थो ग्रहो मृतः । उक्तञ्च - अतिबालः समर्क्षस्थो बालो बन्धुगृहे स्थितः । कुमारः स्वगृहस्थः स्यात् स्वत्रिकोणे युवा भवेत् ॥ उच्चस्थानगतो राजा वृद्धः शत्रुगृहे स्थितः । मृतनामातिनीचस्थो दशैवं स्थानतो भवेत् (जातकपारिजातः, पृ. ८२) । पुनश्चोदितो ग्रहोऽतिबालः, सप्तांशपर्यन्तको ग्रहो बालः, ततः कुमारः, वक्रारम्भे युवा, वक्रावधौ राजा, अस्तसन्निकटे वृद्धः, अस्तङ्गतो ग्रहो मृतो भवति ।

अतिबालावस्थाग्रहदशायां जातको जडतां याति । रोदने बलं मनुते । बाल्यावस्थाग्रहदशायां जातकः क्रीडासक्तो भवति । आमोदे प्रमोदे च रमते । कुमारावस्थाग्रहदशायां विद्याभिरुचिर्भवति । युवावस्थाग्रहदशायां भोगाभूषणाभिरुचिर्वासनापूर्तिश्च भवति । वृद्धग्रहदशायां दौर्बल्यं जाड्यञ्च दृश्यते । मृतो ग्रहो जैवनिकावस्थायां मृत्युं दर्शयति । मृत्युकारकश्च भवति । अत्र कल्याणवर्मणो मतं पृथक् दृश्यते । स्वराशिस्थो मित्रराशिस्थो ग्रहो बालः, मूलत्रिकोणराशिस्थो ग्रहो कुमारः, उच्चराशिस्थो ग्रहो युवा शत्रुराशिस्थो ग्रहो वृद्धः, नीचस्थो ग्रहो मृतो भवतीत्यक्तम् । यथा - स्वमित्रक्षेत्रसंस्थानां ग्रहाणां बालसंज्ञिका । स्वत्रिकोणगतानाञ्च कुमारो नामसंज्ञितः ॥ ग्रहाणां स्वोच्चसंस्थानां युवराजः प्रकीर्तितः । शत्रुक्षेत्रगतानाञ्च वृद्धो नाम तथेरितः । । नीचगानां ग्रहाणां च दशा मरणसंज्ञिता । तत्तत्फलसमायुक्ता ग्रहाणां तु दशा भवेत्(सारावली,५।४७-४९) । सारांशेन बालेन ग्रहेण सुखी, निश्चिन्तश्च, कुमारेण सुशीलः, यूना ग्रहेण राजा, वृद्धेन ग्रहेण ऋणग्रस्तो भयभीतश्च भवति । तथैव मृतो ग्रहो मरणमपमानञ्च करोति ।

ग्रहाणां दीप्ताद्यवस्थाः

ग्रहाणामवस्थित्याधारेण नवधा दीप्ताद्यवस्था वर्तन्ते । ताश्च दीप्तावस्था, स्वस्थावस्था, मुदितावस्था, शान्तावस्था, शक्तावस्था, निपीडितावस्था, भीतावस्था, विकलावस्था, खलावस्था च । कथितञ्च - दीप्तः स्वस्थो मुदितः शान्तः शक्तो निपीडितो भीतः । विकलः खलश्च कथितो नवप्रकारो ग्रहो हरिणा(सारावली,५।२) । उच्चराशिस्थो ग्रहो दीप्तः, स्वराशिस्थो ग्रहः स्वस्थः, मित्रराशिस्थो ग्रहो मुदितः, शुभवर्गस्थो ग्रहः शान्तः, समराशशिस्थो ग्रहः शक्तः, सूर्यसान्निध्येनास्तो ग्रहो विकलः, ग्रहपीडितो ग्रहो निपीडितः, पापवर्गस्थितो ग्रहः खलः, नीचराशिस्थितो ग्रहो भीतो भवति । उक्तञ्च - स्वोच्चे भवति दीप्तः स्वस्थः स्वगृहे सुहृद्गृहे मुदितः। शान्तः शुभवर्गस्थः शक्तः स्फुटकिरणजालश्च ॥ विकलो रविलुप्तकरो ग्रहाभिभूतो निपीडितश्चैवम् । पापगणस्थश्च खलो नीचे भीतः समाख्यातः(सारावली, ५।३-४) । अस्मिन् प्रसङ्गे पराशरस्य पार्थक्यं मतं दरीदृश्यते । दीप्तः, स्वस्थः, प्रमुदितः, शान्तः, दीनः दुःखितः, विकलः, खलः क्रोधी च । यथा चोक्तम् - दीप्तः स्वस्थः प्रमुदितः शान्तो दीनोऽथ दुःखितः । विकलश्च खलः क्रोधीत्यवस्था नवधाऽपराः(बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्,४७।७) । अवस्थानां पार्थक्ये हेतुत्वं वर्तते यत् उच्चस्थो ग्रहो दीप्तः, स्वराशिस्थ स्वस्थः, अधिमित्रराशिस्थः प्रमुदितः, मित्रराशिस्थः शान्तः, समराशिस्थो ग्रहो दीनः, शत्रुगृहस्थो दुःखी, पापग्रहयुतो विकलः, पापग्रहराशिस्थः खलः, अस्तङ्गो ग्रहः क्रोधी भवतीति । उट्टङ्कितञ्च - स्वोच्चस्थः खेचरो दीप्तः स्वर्षे स्वस्थोऽधिमित्रभे ॥ मुदितो मित्रभे शान्तः समभे दीन उच्यते । शत्रुभे दुःखितः प्रोक्तो विकलः पापसंयुतः ॥ खलः खलगृहे ज्ञेयः क्रोधी स्यादर्कसंयुतः(बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्, ४७।(८-९) । पराशरस्य कल्याणवर्मणश्च मतं तालिकायां प्रदर्श्यते स्पष्टज्ञानार्थम्

महर्षिः पराशरः		कल्याणवर्मा	
दीप्ताद्यवस्थाः	अवस्थितयः	दीप्ताद्यवस्थाः	अवस्थितयः
दीप्तः	उच्चराशिः	दीप्तः	उच्चराशिः
स्वस्थः	स्वगृही	स्वस्थः	स्वगृही
प्रमुदितः	अधिमित्रगृही	मुदितः	मित्रगृही
शान्तः	मित्रगृही	शान्तः	शुभवर्गः
दीनः	समराशिः	शक्तः	समराशिः
दुःखितः	शत्रुगृही	निपीडितः	पापपीडितः
विकलः	पापग्रहयुतः	भीतः	नीचराशिः
खलः	पापग्रहराशिः	विकलः	अस्तः
क्रोधी	अस्तः	खलः	पापवर्गः

दीप्तग्रहदशायां जातकः प्रतापी, रिपुनाशकः, ऐश्वर्यशाली च भवति । स्वस्थग्रहदशायां रत्नप्राप्तिः पदप्राप्तिः,धनधान्यवृद्धिः कुलकुटुम्बवृद्धिश्च भवति । मुदितग्रहदशायां प्रसन्नता, शत्रुपराजयः, ऐश्वर्यभोगश्च भवति । शान्तग्रहदशायां धार्मिकः शान्तः

परोपकारी पण्डितश्च भवति । शक्तग्रहदशायां भूषाभिर्विभूषितः, नेता यशस्वी च भवति । पीडितग्रहदशायां शत्रुभीतिः, रोगग्रस्तो बन्धुवियोगश्च भवति । भीतावस्थायां पराजितो दीनहीनश्च भवति । विकलग्रहदशायां भ्रष्टो दुःखितः परदेशगामी शत्रुभयश्च भवति । खलसंज्ञकग्रहदशायां स्त्रीकष्टं धनक्षतिश्च भवति । तेनैव कारणेन सदैव सन्तप्तो भवति ।

ग्रहाणां जाग्रदाद्यवस्थाः

यथा मानवानां जाग्रदाद्यवस्था भवन्ति तथैव ग्रहाणामपि भवन्ति । ग्रहो यदि नवांशकुण्डल्यामुच्चराशौ स्वराशौ वा वर्तते चेद् जाग्रदवस्थायां भवति । नवांशकुण्डल्यां मित्रराशौ स्थितो ग्रहः स्वप्नावस्थायां भवति । शत्रुनवांशे वा नीचनवांशे स्थितो ग्रहः सुषुप्तावस्थायां भवति । कथितञ्च - उच्चांशे स्वनवांशे च जागरुकं वदन्ति हि । सुहन्नवांशकं स्वप्नं सुप्तं नीचारिभांशकम् (जातकपारिजातः,२।८५) । एतदेव मतमस्ति मुकुन्दपर्वतीयस्य । यथा - जागरूक उदितः स्वनवांशः स्वीयतुङ्गलवकोऽपि तथा स्यात् । मित्रखेचरलवः शयनाख्यः सुप्तकौ त्वधरशात्रवभागौ (भावमञ्जरी, १।२२) । जाग्रदवस्थायां ग्रहः पूर्णं फलं प्रयच्छति । स्वप्नावस्थायां ग्रहो मध्यफलदो भवति चेत् सुषुप्तावस्थायां निष्फलो भवति ग्रहः । उक्तञ्च जागरे च फलं पूर्णं स्वप्ने मध्यफलं तथा । सुषुप्तौ तु फलं शून्यं विज्ञेयं द्विजसत्तम (बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्, ४७।६) ।

ग्रहाणां शयनाद्यवस्थाः

ग्रहाधिष्ठितनक्षत्राणामाधारेण, अंशाधारेण च शयनाद्यवस्थाबोधो भवति । ताश्च शयनाद्यवस्था द्वादशविधाः । शयनावस्था, उपवेशनावस्था, नेत्रपाण्यवस्था, प्रकाशनावस्था, गमनावस्था, आगमनावस्था, सभावासावस्था, आगमावस्था, भोजनावस्था, नृत्यलिप्सावस्था, कौतुकावस्था, निद्रावस्था च । यथा चोक्तम् -शयनं चोपवेशञ्च नेत्रपाणिप्रकाशनम् । गमनागमनञ्चाथ सभायां वसतिं तथा ॥ आगमं भोजनं चैव नृत्यलिप्सां च कौतुकम् । निद्रां ग्रहाणां चेष्टां च कथयामि तवाग्रतः(बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्, ४७।३९-४०) । शयनाद्यवस्थाज्ञानार्थमेतादृशी प्रक्रियाऽवलम्ब्यते । तद्यथा - ग्रहस्थितनक्षत्रसंख्यया ग्रहसंख्यां गुणनं विधाय तत्फलं पुनः ग्रहांशसंख्यया गुणितं कार्यम् । ततस्तस्मिन् फले इष्टघटिकां जन्मनक्षत्रसंख्यां जन्मलग्नराशिसंख्यां च योजनं विधातव्यम् । तत्पश्चात् तत्पूर्णफलं द्वादशसंख्याभिर्विभाजितं कार्यम् । शेषसंख्यानुसारेण शयनाद्यवस्थाः भवन्ति । कथितञ्च - ग्रहर्क्षसंख्या खगमाननिघ्नी खेटांशसंख्या गुणिता ग्रहाणाम् । निजेष्टजन्मर्क्षतनुप्रमाणैर्युतार्कतष्टा शयनाद्यवस्था (भावकुतूहलम्,११।३) ।

सूत्रनिर्माणे तु -

{(ग्रहस्थितनक्षत्रसंख्या×ग्रहसंख्या)×खेटांशसंख्या)}+(इ.घ.प+ज.न.+लग्नराशिसंख्या)÷१२

उदाहरणम्

स्पष्टसूर्यः = ९।१।५९।५६

सूर्यग्रहस्थितनक्षत्रसंख्या = २१(उत्तराषाढा)

सूर्यग्रहसंख्या = १

खेटांश(स्पष्टसूर्यात्मक अंश = १

इष्टघटी = २२

जन्मनक्षत्रसंख्या = ६(आर्द्रा)

लग्नराशिसंख्या = ३(मिथुनम्)

अत्र सूत्रानसारे,

{(ग्रहस्थितनक्षत्रसंख्या×ग्रहसंख्या)×खेटांशसंख्या)}+(इ.घ.प+ज.न.+लग्नराशिसंख्या)÷१२

{(२१×१)×१)+(२२+६+३)÷१२}

{(२१×१)+(२२+६+३)÷१२}

{(२१+३१)÷१२}

{५२÷१२}

१२) ५२ (४

४८

४ शेषाः

अतः सूर्य प्रकाशावस्थायां वर्तते। प्रकाशावस्थायां सूर्यः औदार्यं धनाधिक्यं वचनपटुत्वं पुण्यकर्तृत्वं बलशालित्वं सौन्दर्यपूर्णत्वञ्च कारयति जातकम् । कथितञ्च - उदारचित्तः परिपूर्णवित्तः सभासु वक्ता बहुपुण्यकर्ता । महाबली सुन्दररूपशाली प्रकाशने जन्मनि पद्मिनीशे (भावकुतूहलम्, १२।४) । तथैव शयानो ग्रहः शुभफलं नैव प्रयच्छति । अर्थात् शयानः सूर्यः पित्तप्रकोपं जनयति । अङ्घ्रिस्थौल्यं व्रणकष्टं शूलञ्च कारयति । यथोक्तम् - मन्दाग्निरोगो बहुधा नराणां स्थूलत्वमङ्घ्रेरपि पित्तकोपः । व्रणं गुदे शूलमुरःप्रदेशे यदोष्णभानौ शयनं प्रयाते (भावकुतूहलम्,१२।१) । तथैव उपवेशनस्थः सूर्यः शुभत्वहीनो भवति । नेत्रपाणिस्थः सूर्यः शुभावहः । गमनावस्थायामागमनावस्थायां च सूर्यः शुभत्वं नैव प्रयच्छति । सभावस्थायामतिशुभावहः । आगमभोजनावस्थायां चाशुभः । नृत्यलिप्सावस्थायां सूर्यः शुभत्वकारको भवति । कौतुकावस्थायामपि शुभो दिवाकरः। निद्रास्थः सूर्यस्तु न शुभः।

अपरमुदाहरणम्

चन्द्रग्रहस्थितनक्षत्रसंख्या	=	६(आर्द्रा)
चन्द्रग्रहसंख्या	=	२
खेटांश-स्पष्टचन्द्रात्मक अंश_	=	१४
इष्टघटी	=	२२
जन्मनक्षत्रसंख्या	=	६(आर्द्रा)
लग्नराशिसंख्या	=	३(मिथुनम्)

अत्र सूत्रानसारे,

{(ग्रहस्थितनक्षत्रसंख्या×ग्रहसंख्या)×खेटांशसंख्या)+(इष्टघटी+जन्मनक्षत्रम्+लग्नराशिः)÷१२}

{(६×२)×१४)+(२२+६+३)÷१२}

{(१२×१४)+(२२+६+३)÷१२}

{(१६८+३१)÷१२}

{१९९÷१२}

७ शेषाः

अतश्चन्द्रमा, आगमनावस्थायां वर्तते। आगमनस्थश्चन्द्रः शुभत्वहीनो भवति।

अनया रीत्या अन्येषां भौमादिग्रहाणां शयनाद्यवस्था आनीयन्ते। अवस्थानुसारं फलं च प्राप्यते।

ग्रहाणां प्रवासाद्यवस्थाः

ग्रहाणां प्रवासाद्यवस्था द्वादशविधा भवन्ति। ताश्च प्रवासावस्था, नष्टावस्था, मृतावस्था, जयावस्था, हास्यावस्था, रत्यवस्था, मुदावस्था, सुप्तावस्था, भुक्तावस्था, ज्वरावस्था, कम्पावस्था, स्थिरावस्था च। यथा चोक्तम् - प्रवासनष्टा च मृता जया हास्या रतिर्मुदा। सुप्ता भुक्ता ज्वरा कम्पा सुस्थितिर्नामसन्निभा (भावकुतहलम्,पृ. १२७)। तस्य कृते ग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या षष्टिभिर्गुणिता कार्या। तत्र पलात्मकं भयातं योजनीयम्। तद् योगफलं चतुर्भिर्गुणितं कार्यम्। पुनः तत्फलं पञ्चचत्वारिंशत्संख्याभिर्विभाजितं करणीयम्। शेषाः प्रवासाद्यवस्था भवन्ति। द्वादशाधिक्ये शेषे सति द्वादशभिर्भाजिते प्रवासाद्यवस्था भवन्ति। उक्तञ्च

षष्टिघ्नं गतभं भुक्तघटीयुतं युगाहतम्।

शराब्धिहृल्लब्धतोऽर्काच्छेशावस्था द्विजोत्तम (भावकुतहलम्,पृ. १२७)।

उदाहरणम् -

सूर्यग्रहाधिष्ठितनक्षत्रसंख्या = २१(उत्तराषाढा)

सूर्याधिष्ठितगतनक्षत्रसंख्या = २०(पूर्वाषाढा)

पलात्मकं भयातं = ४०।५०×६० = २४५०

अतः सूर्यग्रहप्रवासाद्यवस्था =

= ({((ग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या×६०)+पलात्मकं भयातं)}×४)/४५

= ({(२०×६०)+२४५०}×४)/४५

= ({(१२००)+२४५०}×४)/४५

= ({(१२००)+२४५०}×४)/४५

=({(१२००)+२४५०}×४)/४५

=(३६५०×४)/४५

=१४६००/४५

४५) १४६००(३२४
- १३५
———
११०
-९०
———
२००
-१८०
———
२० शेषाः

अत्र द्वादशाधिक्ये शेषे पुनः द्वादशभिर्विभाजिते सति ८ शेषसंख्याः । तस्मात् प्रवासाद्यवस्थासु सूर्यः, अष्टमावस्थायां(सुप्तावस्थायां) वर्तते । ग्रहा अवस्थानुसारं फल प्रयच्छन्ति ।

ग्रहाणां लज्जिताद्यवस्था

ग्रहाणां षड्विधाः लज्जिताद्यवस्था भवन्ति । ताश्च यथा - लज्जितावस्था, गर्वितावस्था, क्षुधितावस्था, तृषितावस्था, मुदितावस्था, क्षोभितावस्था च । कथितञ्च - लज्जितो गर्वितश्चैव धुधितस्तृषितस्तथा । मुदितः क्षोभितश्चैव ग्रहावस्थाः प्रकीर्तिताः(बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्,४७।२०) ।

लज्जितावस्था

ग्रह पुत्रगृहे वर्तते अथवा सूर्य-भौम-शनैश्चर-राहु-केतुषु, एकस्मिन् पापयुते सति लज्जितो भवति । कथितञ्च - पुत्रगेहगतः खेटो राहुकेतुयुतोऽथवा । रविमन्दकुजैर्युक्तो लज्जितो ग्रह उच्यते(बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्,४७।२१) ।

गर्वितावस्था

स्वोच्चराशौ वा मूलत्रिकोणराशौ स्थितो ग्रहो गर्वितो भवति । यथा चोक्तम् - तुङ्गस्थानगतो वापि त्रिकोणेऽपि भवेत्पुनः । गर्वितः सोऽपि गदितो निर्विशङ्कं द्विजोत्तम (बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्,४७।२२) ।

क्षुधितावस्था

शत्रुराशौ स्थितः शत्रुयुतः शत्रुदृष्टो वा शनियुतो ग्रहः क्षुधितो भवति । यथोक्तम् - शत्रुगेही शत्रुयुतो रिपुदृष्टो भवेद्यदि । क्षुधितः स च विज्ञेयः शनियुक्तो यथा तथा(बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्,(४७।२३) ।

तृषितावस्था

जलराशौ स्थितो ग्रहः शत्रुदृष्टो वर्तते, शुभग्रहदृष्टिरहितश्चास्ति चेत् तृषितो भवतीति पराशरमतमस्ति । यथा - जलराशौ स्थितः खेटः शत्रुणा चावलोकितः । शुभग्रहा न पश्यन्ति तृषितः स उदाहृतः (बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्,४७।२४) ।

मुदितावस्था

मित्रराशौ स्थितः, मित्रयुतः मित्रदृष्टः बृहस्पतियुतश्च ग्रहो मुदितो भवति । यथोक्तम् -मित्रगेही मित्रयुक्तो मित्रेण च विलोकितः । गुरुणा सहितो यश्च मुदितः स प्रकीर्तितः(बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्,४७।२५) ।

क्षोभितावस्था

अस्तङ्गतो ग्रहः केवलं पापयुतः शत्रुदृष्टश्च वर्तते चेत् क्षोभितो भवति । उक्तञ्च - रविणा सहितो यश्च पापाः पश्यन्ति सर्वथा । क्षोभितं तं विजानीयाच्छत्रुणा यदि वीक्षितः (बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्,४७।२६) ।

स्पष्टज्ञानार्थं तालिका प्रस्तूयते

अवस्थाः	लज्जितः	गर्वितः	क्षुधितः	तृषितः	मुदितः	क्षोभितः
अवस्थितिः	स्वपुत्रराशौ, पापग्रहयुतौ	स्वोच्चराशौ मूलत्रिकोणराशौ	शत्रुराशौ शत्रुयुतौ शनियुतौ	जलराशौ शत्रुदृष्टौ	मित्रराशौ मित्रयुतौ गुरुयुतौ	अस्तङ्गतौ पापयुतौ शत्रुयुतौ

सर्वेषां ग्रहाणामवस्थाबोधकपूर्वकं कृतेन फलादेशेन वास्तविकं ज्ञानं भवति ।

उदाहरणम्

वि.सं. २०३९।०३।१० दिनाङ्कस्य प्रातः ४ :४५ प्रवादनकाले काष्ठमण्डपे जायमानस्य जातकस्य स्पष्टलग्न-ग्रहादयः

स्पष्टलग्नम् - २।४।४६।४५ - बालावस्थायाम् ।

ग्रहाः	स्पष्टराश्यादयः	नक्षत्राणि	बालादयः	जाग्रदादयः	शयनादयः	लज्जितादयः	दीप्तादयः
रविः	२।८।१६।५७	आर्द्रा-४	कुमारः	जाग्रत्	प्रकाशनः	मुदितः,क्षुधितः	दीनो विकलः
सोमः	३।१०।५८।२९	तिष्य-३	वृद्धः	जाग्रत्	उपवेशः	गर्वितः	स्वस्थः
कुजः	५।१५।४७।२७	हस्त-२	युवा	सुषुप्तः	प्रकाशनः	क्षुधितः	दुःखितो विकलः
बुधः	१।१८।११।३	रोहिणी-३	कुमारः	स्वप्नः	नृत्यलिप्सा	मुदितः	शान्तः
गुरुः	६।७।५७।३१	स्वाती- १	कुमारः	जाग्रत्	शयनम्	गर्वितः	दुःखितः
शुक्रः	१।५।४५।६	कृत्तिका-३	मृतः	जाग्रत्	प्रकाशनः	गर्वितः	स्वस्थः
शनिः	५।२१।५५।४२	हस्त-४	कुमारः	सुषुप्तः	उपवेशः	क्षुधितः	शान्तो विकलः
राहुः	२।१९।४६।३७	आर्द्रा-४	वृद्धः	जाग्रत्	नृत्यलिप्सा	गर्वितो मुदितः	दीप्तः
केतुः	८।१९।४६।३७	पूषा-२	वृद्धः	जाग्रत्	नृत्यलिप्सा	मुदितः	दीप्तः

लग्नकुण्डली

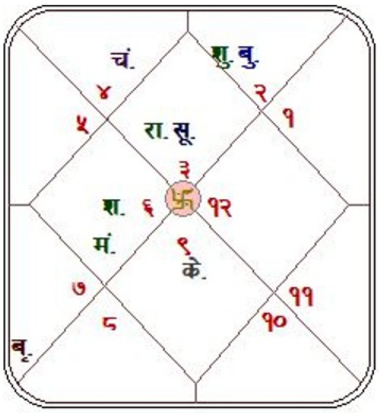

नवमांशकुण्डली

जातको मिथुनलग्ने जातः । तल्लग्नञ्च बालावस्थायां वर्तते । अतः बालत्वलग्नप्रभावेण जातकः प्रमोदयुक्तः सुखी च भवितुमर्हति । जातके एतत्सर्वं दरीदृश्यते । लग्नस्थः सूर्यः कुमारावस्थायामस्ति । तस्य प्रभावेण जातकस्य प्रबला विद्याभिरुचिर्दृश्यते । सुशीलः सदाचारी चास्ति । चन्द्रो वृद्धावस्थायामस्ति । परन्तु स्वगृहस्थः सन् स्वस्थो वर्तते । कल्याणवर्मणो मते तु स्वराशिस्थो ग्रहो बालो भवति । तस्यैव प्रभावेण जातकः सुसन्तुष्टः सुखी च दृश्यते । एतेन कल्याणवर्मणो मतं व्यावहारिकं चानुभूयते । युवावस्थायां भौमो नृपत्वेन राजते । बुधः कुमारो लग्नाधिपश्चास्ति । तेन जातको ज्ञानगङ्गायां सदा स्नातको दृश्यते । विद्याभावे स्थितो बृहस्पतिरपि कुमारावस्थायां वर्तते । तस्य प्रभावेण विद्यापारङ्गतो जातकश्चरित्रनिर्माणसंस्थादिषु दत्तचित्तो दृश्यते । शुक्रो मृतावस्थायामस्ति । तेनापमानञ्जनयति । शनैश्चरोऽपि कुमारावस्थायां विराजते । सूर्यबुधगुरुवत्फलं भुञ्जानो दृश्यते जातकः । राहुकेतू वृद्धौ स्तः । तस्य प्रभावेण जातको भयान्वितो दृश्यते ।

तथैव जाग्रदाद्यवस्थायां सूर्य जागरुको दृश्यते । अतः सूर्यः जातकाय स्वस्य पूर्णं फलं प्रयच्छति । चन्द्रोऽपि जाग्रदवस्थायां वर्तते धनभावे । अतो जातको धनाय सदा जागरुको दृश्यते । भौमस्तु सुषुप्तः सन् निष्फलत्वं जनयति । बुधः सुहृन्नवांशकेऽस्ति । अतः स्वप्नावस्थायां वर्तते । तस्मात् मध्यफलदो बुधः । गुरुः स्वनवमांशे वर्तते । अतः पञ्चमभावजन्यं फलं प्रयच्छति । तदेव दृश्यते च जातकस्य । शुक्रो जागरुको भूत्वा पूर्णं फलं प्रयच्छति । शनैश्चरः सुषुप्तः सन् निष्फलत्वं जनयति । राहुकेतू जागरुकौ सन्तौ पूर्णं फलं प्रयच्छन्तौ स्तः ।

शयनाद्यवस्थायां सूर्यः प्रकाशावस्थायां वर्तते । तस्य प्रभावेण जातकस्तेजस्वी भवति । चित्तेनोदारः, वित्तेन परिपूर्णः, वाण्या प्रवीणः, कर्मणा पुण्यशीलः, बलेन भीमतुल्यः, सौन्दर्येण कामदेवसमश्च भवतीति कथितमस्ति । यथा - उदारचित्तः परिपूर्णवित्तः सभासु वक्ता बहुपुण्यकर्ता । बहाबली सुन्दररूपशाली प्रकाशने जन्मनि पद्मिनीशे (भावकुतूहलम्, १२।४) । जातके एतत्सर्वं दृश्यते । चन्द्र उपवेशनावस्थायां द्वितीयभावे स्थितः सन् मौनत्वं साधयति । ऐश्वर्यञ्च जनयति । शुक्लपक्षस्य चन्द्रः सदैव शुभत्वकारको भवति । कृष्णपक्षस्य तु नैव शुभः । कथितञ्च- चन्द्रस्य द्वादशावस्था फलं शुक्लदले शुभम् । अशुभं कृष्णपक्षे तु विज्ञेयं गणकोत्तमैः(भावकुतूहलम्,११।७) । भौमोऽपि चतुर्थभावे प्रकाशनावस्थायामेव

वर्तते । तादृशो भौमो मानवृद्धिकारकः, सद्गुणप्रकाशकः सन् तिष्ठति । तस्य प्रभावेण राजकृपान्वितस्तेजस्वी च दृश्यते जातकः । परन्तु पञ्चमभावे सप्तमभावे च प्रकाशनावस्थायाः कुजः पत्नीपुत्राणां कृते नैव शुभः । उक्तं च - प्रकाशो गुणस्य प्रवासः प्रकाशे धराधीशभर्तुः सदा मानवृद्धिः । सुते भूसुते पुत्रकान्तावियोगो युते राहुणा दारुणो वा निपातः(भावकुतूहलम्, १२।२८) । बुधो नृत्यलिप्सावस्थायां वर्तते । अतः जातको नर्तनादिकार्ये समुद्युक्तो दृश्यते । तथैव धन-वाहन-सम्मानादिभिर्युक्तो मित्रमण्डितः पुत्रसेवितश्च भवति । कथितञ्च नृत्यलिप्सागते चन्द्रजे मानवो मानयानप्रवालव्रजैः संयुतः (भावकुतूहलम्, १२।४५) । गुरुः शयनावस्थायां वर्तते । अतः शयानो गुरुरेकान्तप्रियं कारयति जातकम् । प्रकाशनावस्थायां स्थितः शुक्रः प्रकाशयुक्तं कारयति । स्वगृहस्थः स्वोच्चराशिस्थो मित्रगृहस्थः शुक्रो जातकं सोल्लासयुक्तं सदानन्दसमन्वितं कारयति । तथैव ऐश्यर्यसम्पन्नं काव्यकलापारङ्गतं गीतसङ्गीतप्रावीण्यं च प्रकाशशीलः शुक्रः कारयति । यथोक्तम् - स्वालये तुङ्गभे मित्रभे भार्गवे तुङ्गमातङ्गलीलाकलापी जनः । भूपतेस्तुल्य एवं प्रकाशं गते काव्यलविद्याकलाकौतुकी गीतवित् (भावकुतूहलम्, १२।६२) । उपवेशनावस्थायां स्थितः शनैश्चरो कुत्रापि न चरति । केवलमुषित्वा चिन्तनशीलो भवति जातकस्तस्य प्रभावेण । राहुर्नृत्यलिप्सावस्थायामस्ति । केतुरपि तदेवावस्थायां वर्तते । तस्य प्रभावेण जातको गीत-सङ्गीतादिकार्ये समुत्सुको दृश्यते ।

लज्जिताद्यवस्थायां तु सूर्यो मुदितः क्षुधितः च वर्तते । मुदितः सूर्यो मित्रमण्डलीमण्डितं, पुत्रसुखान्वितं, धर्मपरायणं, विविधरत्नविभूषितं दैवज्ञपङ्क्तौ कनिष्ठिकिधिष्ठतं च कारयति जातकम् । कथितं च - हर्षिते भवति हर्षितः सदा मित्रपुत्रपरिपूरितो मुदा । धर्मकृन्मणिगणेन मण्डितः पण्डितः परमदैवविज्जनः(भावकुतूहलम्,१३।७) । एतैर्जातको मुदितो वर्तते सदेति विज्ञायते । तथैव क्षुधितोऽर्थात् क्षुत्तृड्भ्यां पीडितश्च भवति । चन्द्रो गर्वितो वर्तते । तस्य प्रभावेण जातको मानेच्छुको दृश्यते । भौमो शत्रुराशौ शत्रुयुतः सन् क्षुधितो वर्तते । तेनैव कारणेन प्रायो बुभुक्षा बाधते जातकम् । बुधो मित्रस्य शुक्रस्य राशौ शुक्रेण सह विराजते । अतो मुदितावस्थायामस्ति । तस्य प्रभावेण मुखमण्डलं सदैव प्रमुदितो दृश्यते जातकस्य । गुरुर्वक्रगतित्वाच्छत्रुराशावपि गर्वितो भवति । कारणं शत्रुराशौ वक्री ग्रहः स्वोच्चराशितुल्यतां धत्ते । अतः प्रदीप्तः सन् धवलकीर्तिमन्तं, सर्वैश्वर्यपरिपूर्णं, तीर्थस्नातकं, वैरिविहीनं, सुखशान्तिशीलं च बृहस्पतिः कारयति । शुक्रोऽपि स्वगृहस्थः सन् स्वस्थः गर्वितो वर्तते । तस्य प्रभावेण जातकः रिपुमर्दनशीलः, अनेकनिकेतननिर्माता, उदारमना, सर्वश्रेष्ठः, यशस्वी, सुन्दरश्च भवति । उक्तं च - स्वस्थे गुणागारजयालयानामुपार्जको वैरिविनाशकर्ता । नरोऽप्युदारो नृपपूजितः स्याद् विशालकीर्तिः कमनीयमूर्तिः (भावकुतूहलम्, १३।६) । शनैश्चरः क्षुधितो वर्तते । राहुकेतू गर्वितमुदितौ वर्तेते ।

जातकस्य ग्रहाणां प्रवासाद्यवस्थाज्ञानाय गणितस्यावश्यकता भवति ।

सूर्यस्थितगतनक्षत्रसंख्या = ५ (मृगशीर्षम्)

पलात्मकं भयातम् = ३२।१४ = ३२×६०+१४ = १९३४

अतः सूर्यस्य प्रवासाद्यवस्था = ({(ग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या×६०)+पलात्मकं भयातं}×४)/४५

= ({(५×६०)+१९३४}×४)/४५

= ८९३६ ÷ ४५

= २६ शेषसंख्याः

द्वादशाधिक्यात् १२ संख्याभिर्भाजिते सति शेषसंख्या २ । अतः शेषानुसारेण सूर्यो नष्टावस्थायां वर्तते ।

तथैव चन्द्रस्थितगतनक्षत्रसं. = ७(पुनर्वसुः)

पलात्मकं भयातं = १९३४

अतः चन्द्रस्य प्रवासाद्यवस्था = = ({(ग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या×६०)+पलात्मकं भयातं}×४)/४५

= ({(७×६०)+१९३४}×४)/४५

= ९४१६ ÷ ४५

= ११ शेषसंख्याः। ११ शेषत्वात् कम्पावस्थायां चन्द्रो वर्तते।

भौमस्थितगतनक्षत्रसं. = १२(उत्तराफाल्गुनी)

पलात्मकं भयातं = १९३४

अतः भौमस्य प्रवासाद्यवस्था = ({(ग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या×६०)+पलात्मकं भयातं}×४)/४५

= ({(१२×६०)+१९३४}×४)/४५

= १०६१६ ÷ ४५

= ४१ शेषसंख्याः। ५ शेषत्वात् हास्यावस्थायां भौमो वर्तते।

बुधस्थितगतनक्षत्रसंख्या = ३(कृत्तिका)

पलात्मकं भयातम् = १९३४

अतो बुधस्य प्रवासाद्यवस्थाः

= ({(ग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या×६०)+पलात्मकं भयातं}×४)/४५

= ({(३×६०)+१९३४}×४)/४५

= ८४५६ ÷ ४५

= ४१ शेषसंख्याः। ५ शेषत्वात् हास्यावस्थायां बुधो वर्तते।

गुरुग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या = १४ (चित्रा)

पलात्मकं भयातम् = १९३४

= ({(ग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या×६०)+पलात्मकं भयातं}×४)/४५

= ({(१४×६०)+१९३४}×४)/४५

= ११०९६ ÷ ४५

= २ शेषौ। २ शेषत्वात् नष्टावस्थायां गुरुर्वर्तते।

शुक्रग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या = २ (भरणी)

पलात्मकं भयातम् = १९३४

= ({(ग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या×६०)+पलात्मकं भयातं}×४)/४५

= ({(२×६०)+१९३४}×४)/४५

= ८६१६ ÷ ४५

= २ शेषौ। २ शेषत्वात् नष्टावस्थायां शुक्रो वर्तते ।

शनिग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या = १२ (उत्तराफाल्गुनी)

भौमवत् शनैश्चरोऽपि हास्यावस्थायां वर्तते।

राहुग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या = ५ (मृगशीर्षम्)

पलात्मकं भयातम् = १९३४

राहुरपि सूर्यवत् नष्टावस्थायां वर्तते।

केतुग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या = १९ (मूलम्)

पलात्मकं भयातम् = १९३४

= ({(ग्रहस्थितगतनक्षत्रसंख्या×६०)+पलात्मकं भयातं}×४)/४५

= ({(१९×६०)+१९३४}×४)/४५

= १२२९६ ÷ ४५

= ११ शेषाः। ११ शेषत्वात् कम्पावस्थायां केतुर्वर्तते।

जातकस्य प्रवासाद्यवस्थाबोधकज्ञानं तालिकायां प्रस्तूयते -

ग्रहाः	सूर्यः	चन्द्रः	भौमः	बुधः	गुरुः	शुक्र	शनिः	राहुः	केतुः
प्रवासाद्यवस्थाः	नष्टः	कम्पः	हास्यः	हास्यः	नष्टः	नष्टः	हास्यः	नष्टः	कम्पः

सर्वेषां ग्रहाणां प्रवासाद्यवस्थाजन्यानि सर्वाणि फलानि जातकेऽनेनानुसन्धात्रानुभूयन्ते।

निष्कर्षः

सूर्यादिनवग्रहाः कस्यामवस्थायां कुत्र सन्तः फलं प्रयच्छन्तः सन्तीति ज्ञानं सर्वैर्ज्योतिर्विद्भिः सम्यक्करणीयम्। जातकस्य जन्मकुण्डलीदर्शनप्रसङ्गे पञ्चमभावे मेषराशिस्थः सूर्यो वर्तते। अतो जातकस्य विद्याक्षेत्रं सन्ततिक्षेत्रं च प्राबल्यं दरीदृश्यते। कारणं तु मेषस्थः सूर्यः समुच्चो भवतीति कथनपूर्वकं कृतेन फलादेशेन दैवज्ञो नैव विज्ञत्वं जनयति। उच्चस्थः सूर्यस्तु दीप्तो भवति। अन्यासु चतसृष्ववस्थासु बलहीनो वर्तते। अन्यासु सर्वासु कुण्डलीषु नीचो वर्तते चेत् सन्ततिविद्यापक्षयोः कथितं समग्रं फलं नैव प्राप्नोति जातकः। अर्थात् बालाद्यवस्थायां मृतो वा बालो वर्तते चेत् सूर्यः शुभत्वाधायको नैव भवति। लग्नकुण्डल्यां समुच्चः सूर्यो नवांशकुण्डल्यां नीचो वर्तते चेत् सुप्तावस्थायामेति ग्रहः। तेन च फल्गुफलं जनयति। तेनैव प्रकारेण शयनाद्यवस्थानां, लज्जिताद्यवस्थानां प्रवासाद्यवस्थानां च सुसूक्ष्मचिन्तनं परमावश्यकम्। तस्मात् ग्रहाणां सर्वासामवस्थानां परिशीलनं कृत्वा कुण्डलीदर्शनं क्रियते चेत् फलादेशे साफल्यमधिगच्छन्ति दैवज्ञाः। नोचेत् नक्षत्रसूचीपङ्क्तौ उषित्वा महर्षिप्रणीतानि होराशास्त्राणि दूषयन्ति, अपयशोभागिनश्च भवन्ति। अतः ग्रहाणामंशाधारेण समविषमराश्याधारेण बालाद्यवस्थानां, स्वोच्चराशि - स्वराशि - मित्र - शुभ - सम - पाप - नीचराश्यादीनामाधारेण दीप्ताद्यवस्थानां, स्वोच्चांश - स्वांश - सुहृदंश - नीचांशादीनां समीक्षणेन जाग्रदाद्यवस्थानां स्पष्टांशादीनामाधारेण

शयनाद्यवस्थादीनां, ग्रहस्थितनक्षत्राधारेण प्रवासाद्यवस्थानां तथैव लज्जिताद्यवस्थानां च सम्यक् समीक्षणं परमावश्यकम् । समेषां ग्रहाणां सर्वाषां खल्ववस्थानां सुसूक्ष्मरूपेण परिचिन्तनं कर्तव्यम् । तेन चिन्तनलोचनेन फलादेशो विधीयते चेद् दैवज्ञो देववत् पूज्यो भवति सर्वत्र । ज्योतिषशास्त्ररहस्यमर्मज्ञो भवति । त्रिकालदर्शी च भूत्वा न केवलं जनस्यापि तु समग्रस्य राष्ट्रस्य निखिलस्य ब्रह्माण्डस्य संरक्षणायोद्युक्तो भवति । तेनैव कर्मणा स्वस्य च मानवजन्म साफल्यं मनुते । स्वयमपि कृतकृत्यो भवति ।

सन्दर्भसामग्रीसूची

आचार्यमुकुन्ददैवज्ञः, (सन् २०२२), *भावमञ्जरी,* नई दिल्ली : रञ्जन पब्लिकेशन्स ।

आलोकः, (वर्षः १, अङ्कः २ , कार्तिक-मंसिर २०७५), काठमाडौ : नेपाल प्रगतिशील प्राध्यापक सङ्गठन, वाल्मीकि विद्यापीठ समिति ।

जीवनाथः, (सन् २०१३), *भावकुतूहलम्*, वाराणसी : चौखम्बासुरभारतीप्रकाशनम् ।

पाठकः,महादेवः, (सन् २०२२), *जातकतत्त्वम्,* नई दिल्ली : रञ्जन पब्लिकेशन्स ।

मर्यादा,(वर्ष १, अङ्क १, २०७८),काठमाडौ : नेपालसंस्कृतविश्वविद्यालयः,वाल्मीकि विद्यापीठम् ।

महर्षिः, पराशरः, (सन् २०१७), *बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्*, वाराणसी : चौखम्बाकृष्णदास अकादमी ।

वर्मा, कल्याण,(सन् २००५), *सारावली*, वाराणसी : चौखम्बाकृष्णदास अकादमी ।

वैद्यनाथः(सन् २००६), *जातकपारिजातः*, वाराणसी : चौखम्बासुरभारतीप्रकाशनम् ।

शर्मा, वेंकटेशः, (सन् २०२४), *सर्वार्थचिन्तामणिः*, नई दिल्ली : रञ्जन पब्लिकेशन्स ।

शोधः,(वर्ष ६, अङ्क २, वैशाखः २०७५), काठमाडौ : नेपालसंस्कृतविश्वविद्यालय प्राध्यापकसंङ्घ ।